

Judendomen

Ett litet kompendium om judendom i Sverige

Judiska Församlingen i Göteborg 2009

Judendomen

Judendomen räknas som en världsreligion och är en av de äldsta kända monoteiska religionerna. Den kallas ibland för moderreligion till kristendom och islam. Den hebreiska Bibeln, Tanach, är det som kristna kallar gamla testamentet, och en del av denna, Toran (de fem Moseböckerna), betraktas som Guds ord. Bland andra viktiga skrifter, som dock inte hålls för heliga, märks Talmud (kommentarerna) och Midrash (förklaringar till Toran).

Judendomen är en abrahamitisk (efter vår stamfader Abraham) religion och symboliseras av den sexuddiga Davidsstjärnan.

Hur många människor som är judiskt (mosaiskt) troende är oklart. Beträffande *folket judar*, finns ungefär 14 miljoner spridda över världen, varav de flesta antingen är ashkenaser (judar med bakgrund i gammal tysk-judisk kultur) eller sefarder (judar med bakgrund i gammal spansk-judisk kultur). Flertalet judar i västvärlden är *ashkenaser*, ofta med tyskklingande efternamn.

Många *ashkenaser* kom från medeltiden att bo i östra Europa, sedan de fördrivits eller flyttat österut från Rhendalen. De kom då att behålla det medeltida tyska språk, med inslag av hebreiska, som de utvecklade i västra Tyskland. Denna mycket speciella dialekt har sedan kommit att kallas *jiddisch*. En mycket stor del av jiddischkulturen dog ut under det andra världskriget, då cirka sex miljoner judar mördades av nazisterna och deras hantlangare.

Sefarderna fördrevs under 1490-talet från Spanien och kom sedan huvudsakligen att bosätta sig runt Medelhavet. De förde då med sig sin spansk-judiska dialekt, *ladino*, och som än idag talas av många judar i exempelvis Istanbul.

Antalet judar i Sverige beräknas till mellan 17 000 och 20 000. Osäkerheten är beror bland annat på varierande kriterier för vem som räknas som jude. Enligt *Halachah* – den judiska religiösa lagen – är en jude en person som antingen är född av en judisk mor eller har konverterat till judendomen.

Den viktigaste delen av de heliga skrifterna är Torah, läran. Torah är samma sak som Moseböckerna. Inom judendomen finns idag tre huvudinriktningar; ortodox, konservativ och reform judendom.

Att vara jude

Eftersom judendomen i första hand är en "så-här-skall-man-leva"-religion snarare än en "detta-skall-man-tro"-religion, är det viktigt att man som jude är insatt i det judiska sättet att leva.

Alla de olika religiösa ritualerna i vardagslivet har sin grund i *Tora* (de Fem Moseböckerna) och skall vara påminnelser för juden att leva ett moraliskt högtstående liv.

De olika matreglerna är till för att lära juden att kunna göra val i livet och att höja ätandet till en helig handling. Reglerna kring äktenskap och umgänge med medmänniskorna har samma syfte.

Kosher – de judiska matreglerna

De judiska matreglerna anses vara till för att lära oss att välja. Alla djur måste stilla sin hunger. Djuren äter vad som helst (som just sådana djur *kan* äta). Människan är det enda djur som kan välja. Genom att vi *väljer* vad vi äter, visar vi att vi inte bara är djur, utan också människor. Genom att vi bara väljer att äta det som Gud befallt att vi får äta, höjer vi ätandet till att bli en religiös handling. De har inget med hygien eller sjukdomar (t.ex. trikiner) hos djuren att göra. *Kosher*-lagarna (5 MB 14:3-21) avslutas med "ty du är ett folk som är helgat åt den Evige, din Gud", vilket tolkas som att *kosher* är till för att höja oss till helighet.

Tahor – djur som är "rituellt rena", och därmed tillåtna att äta (t.ex. ko, kyckling, lamm).

Tame – djur som är "rituellt orena" och därmed otillåtna att äta (t.ex. gris, skaldjur, ormar).

All frukt och alla grönsaker får man äta ("Se, jag har givit dig alla fröbärande örter på hela jorden och alla träd med frö i sin frukt; detta skall ni ha att äta" – 1 MB 1:29).

Tillåtna djur (*tahor*) (5 MB 14:3-21)

1. Fiskar som har fenor och fjäll, d.v.s. de flesta. [Dock *inte* haj, rocka, stenbit, marulk, skaldjur av alla de slag, stör och dess rom (rysk kaviar), bläckfisk, sniglar och snäckor, t.ex.]
2. Fåglar av "hönsfågel"-typ, t.ex. höna/kyckling, kalkon, gås, anka, fasan, ripa, vaktel, duva [men *inte* rovfåglar, fiskmåsar, småfåglar av olika slag t.ex.]. Man får inte heller äta ägg av otillåtna fåglar. Man får äta äggen av tillåtna fåglar, men om ägget innehåller blod – det räcker med en liten prick – så får man inte äta det.
3. Fyrfotad djur som *både* har tudelade klövar *och* idisslar. Sålunda är t.ex. nötkreatur, får, getter, älgar, hjortar, rådjur tillåtna. Grisarna

har klövar, men idisslar inte – alltså är de förbjudna. Hästar, åsnor, kameler, hundar, katter, råttor, kaniner etc. saknar klövar och de idisslar inte, alltså är de förbjudna.

4. Den enda insekt som är tillåten är *arbe*, nämligen den gräshoppsart som hemsökte Egypten (en av de tio plågorna). Eftersom vi idag inte vet vilken av alla gräshoppsarter som är *arbe*, avstår vi från alla gräshoppor.

Förbjudna djur (tame)

1. Se föregående
2. Dessutom är det förbjudet att äta sådant som kommer från förbjudna djur. Trots detta är honung tillåten ("Landet som flyter av mjölk och honung").
3. Alla kräddjur och alla insekter (utom *arbe* – se ovan).
4. Blod (inklusive blodsdroppar i ägg). "Ni skall inte äta blod..." (3 MB 7:26-27); "i livet är blodet" (3 MB 17:10-14).

Man får inte äta ischiasnerven (eftersom den skadades av mannen Jakob brottades med – 1 MB 32:24). I Israel, där många håller *kosher* "lönar det sig" att dra ut nerven (*treiben*) ur köttet. Utanför Israel, där *kosher*-marknaden är mindre, gör man inte detta, varför bakdelen av djuret inte äts av judar – det säljs i stället till icke-judar, som inte omfattas av förbudet.

Kosher (kasher) (Motsatsen är treif)

De fåglar och fyrfotadjur som är tillåtna (*tahor*) får ätas endast om de slaktats på judiskt sätt (*shechita*). Det innebär att en särskilt utbildad slaktare (*shochet*) säger en speciell välsignelse (*bracha*) och därefter med en rakbladsvass kniv, med ett enda snitt skär av båda halspulsådrorna och luftstrupen på djuret. Innan djuret hinner känna att det gjorde ont, har därvid blodtillförseln till hjärnan avbrutits och djuret känner ingen smärta. Allt sådant man sålunda får äta, kallas *kasher* (*kosher*). Ordet betyder "lämplig", "OK".

Inom en halvtimme från slakten måste köttet *kashras* så att blodet (symboliskt) avlägsnas helt, antingen genom saltning och blötläggning eller genom att grillas över eld.

Man får inte blanda kött och mjölk

"Du skall inte koka en killing i dess moders mjölk" – detta förbud förekommer vid tre tillfällen i Toran (2 MB 23:19, 2 MB 34:26, 5 MB 14:21). Om man nu nödvändigtvis måste döda ett djur för att äta det, skall man inte vara så okänslig att man kokar det i sin egen moders

mjolk. Detta bud är grunden för vår respekt för och omtanke om djuren. Därför får man inte blanda mjolk (eller mjolkprodukter – grädde, ost, mjolkpulver, vasslepulver, laktos) och kött i samma måltid. Egentligen skulle man kunna blanda fågel och mjolk (men eftersom fågelkött skulle kunna förväxlas – till utseendet – med kött från fyrfotadjur, valde rabbinerna att förbjuda mjolk tillsammans med fågelkött). Köttmat kallas *fleishik* (jiddish) eller *basári* (hebreiska) och mjolkmat kallas *milchik* (jiddish) eller *chalávi* (hebreiska). Mat som varken innehåller kött eller mjolk (eller har haft kontakt med kött eller mjolk) kallas *parve*. Har man ätit *milchik* måste man vänta en timma innan man äter köttmat. (Liberala judar väntar inte alls, mycket ortodoxa väntar tre timmar.) Har man ätit *fleishik* måste man vänta tre timmar innan man äter mjolkmat. (Liberala judar väntar en timma, mycket ortodoxa judar väntar sex timmar).

Om man håller på kosher-lagarna, har man olika husgeråd (tallrikar, bestick, kastruller, stekpannor) för kött och mjolk. De måste diskas separat.

Omskärelsens förbund (brit-mila)

I Första Moseboken kan vi läsa om hur det judiska folkets stamfader, Abraham, ingick ett avtal med Gud: Abraham lovade att han, och alla hans efterkommande (d.v.s. judarna) skulle leva efter de levnadsregler Gud skulle ge det judiska folket. Gud å sin sida lovade, att det alltid skall finnas judar och att det judiska folket skulle få landet Israel till sitt eget land. "Sigillet" på detta kontrakt mellan Abraham och Gud är omskärelsen. Därför omskärs varje judisk pojke på sin åttonde levnadsdag.

När en judisk far låter omskära sin son, är det som om han själv sätter sitt sigill på det urgamla kontraktet mellan Abraham och Gud. Omskärelsen får endast utföras av en *mohel* (en särskilt utbildad judisk omskärare).

Reglerna för hur ingreppet får utföras, och i vilka situationer man måste skjuta upp omskärelsen eller helt avstå från den, är synnerligen stränga.

När omskärelse utförs på det judiska sättet av en *mohel* är ingreppet medicinskt helt ofarligt, och medför mindre smärta för pojken än när man exempelvis tar blodprov på nyfödda på BB-avdelningen.

Omskärelsen kallas *Brit-mila* på hebreiska, men vanligtvis säger man helt enkelt *Brit* eller *Bris*.

Judisk omskärelse utförs bara på friska gossebarn.

Judiska flickor omskärs aldrig.

Äktenskap

Enligt judisk lag kan man gifta sig på tre olika sätt: (1) Mannen ger kvinnan en värdefull gåva i vittnens närvaro; (2) paret ingår en juridiskt bindande överenskommelse om äktenskap; (3) mannen och kvinnan lever i ett sexuellt förhållande. De skilda formerna för giftermål har olika juridiska konsekvenser. Dessutom var det så att trolovningen (*kidushin*) traditionellt ägde rum ett år före bröllopet. Under medeltiden, då det på grund av förföljelser var mycket farligt för judar att resa från by till by, bestämde sig rabbinerna för att slå ihop alla varianterna av vigsel under en ceremoni.

När vår stamfader Jakob skulle gifta sig med Rakel, bytte brudens far henne mot systemen Lea. För att undvika att behöva göra om samma misstag som Jakob, är det brudgummen som täcker över brudens ansikte med slöjan. Detta kallas på jiddisch för *bedecken*, och sker i en privat ceremoni före vigseln. I samband därmed undertecknar de båda bröllopsvittnena äktenskapskontraktet (*ketuba*) i vilket brudgummen lovar att sörja för brudens alla behov.

Under vigselceremonin går först brudgummen (ledd av sina föräldrar) fram till *chuppa* (bröllopsbaldakinen). Brudgummen hälsas välkommen med orden *baruch haba* ("prisad vare han som kommer"). Därefter går bruden (ledd av sina föräldrar) fram till *chuppa*. Hon hälsas med orden *b'rucha haba'a* ("prisad vare hon som kommer"). Bruden går runt brudgummen sju gånger för att markera att han verkligen är hennes.

För att vigseln skall vara giltig även i Sverige, krävs att vigselförrättaren frågar brudgummen om han tar bruden till sin hustru, och vice versa. Det ingår inte i den judiska vigseln, men brukar infogas här som en borgerlig vigsel så att den svenska lagens krav uppfylls. Därefter återtas den judiska vigselceremonin:

Man fyller en bägare med vin, välsignar vinet och välsignar därefter trolovningen (*kidushin*) mellan brudgummen och bruden. Brudparet dricker av vinet.

Brudgummen placerar ringen på brudens högra pekfinger och deklarerar i de båda bröllopsvittnens närvaro att han tager bruden till sin hustru enligt Moses och Israels lag. Nu är de vigda enligt det *första sättet* att gifta sig.

Äktenskapskontraktet (*ketuba*) läses upp. Nu är paret vigd enligt det *andra sättet* att gifta sig. En ny bägare vin hålls upp.

Vigselförrättaren sjunger de sju välsignelserna (*sheva brachot*): Den *första* välsignelsen läses över vinet, den *andra* över Herren som jordens skapare (1 Mosebok 1:31) (allt "var mycket gott"). I den *tredje*

välsignelsen tackar vi Herren "som skapat människan". Den *fjärde* välsignelsen visar att människan till kropp och själ är helig och skiljer sig från djuren. I den *femte* välsignelsen talas om att Sion (Jerusalem) gläder sig över sina barn. I den *sjätte* välsignelsen prisas Herren som skänker glädje åt brud och brudgum. Den *sjunde* välsignelsen är en lovprisning till Herren som är källan till glädjen. Brudparet dricker av vinet i den andra bågaren.

I all glädje finns också ett *uns* av allvar. Därför krossar brudgummen efter vigselceremonin ett glas. Det påminner om Templet i Jerusalem som förstördes år 70. Brudgummen lyfter slöjan från brudens ansikte och de kysser varandra. Därefter tågar brudparet ut, följt av familj, släkt och övriga gäster.

Slutligen går brudparet in i ett separat rum (det kallas *jichud* – "avskildhet"). Dörren vaktas på utsidan av de båda bröllopsvittnena. Detta symboliserar det *tredje sättet* att gifta sig.

Skilsmässa

Om äktenskapet inte kan räddas ens med hjälp av stöd och råd från släkt, vänner eller professionella rådgivare, kan det upplösas genom att mannen ger kvinnan ett skilsmässobrev (**get* på hebreiska) i närvaro av ett rabbinskt råd bestående av sju ledamöter.

Både mannen och kvinnan kan begära skilsmässa. Innan paret genomgår den judiska skilsmässoproceduren måste den vanliga svenska skilsmässan vara klar.

**get* - (uttalas g'ätt) hebreiska för skilsmässobrev

Judiska helgdagar

Den viktigaste judiska helgen är sabbaten (**shabat** på hebreiska), som firas från fredag kväll när det mörknar till lördag kväll när det återigen blir mörkt. Sabbaten påminner oss om att alla människor har lika värde, eftersom vi alla har samma ursprung.

På sabbaten avstår vi från allt skapande arbete. Vi ägnar oss åt familjen, studier av **Tora** och åt att vila från veckans arbete.

På hösten firas det judiska nyåret – **rosh hashána** – då man ber sina medmänniskor om förlåtelse, samt **jom kippur** – försoningsdagen – då man ber Gud om förlåtelse. Under dessa helger blåser man i en shofar, ett vädurshorn. Att höra shofarblåsningen är viktigt för att väcka människan till bot och bättring.

De tre vallfartsfesterna är viktiga högtider under året:

Suckot, "lövhuddofesten", som också infaller på hösten, firas till minne av hur Gud skyddade det judiska folket under dess fyrtioåriga vandring i öknen efter uttåget ur Egypten. Suckot avslutas med Shmini Atzeret, slutfesten, och i direkt anslutning till denna firas Simchat Tora, torafesten.

Pesach, den judiska påsken firas på våren till minne av uttåget ur Egypten

Shavuot firas på försommaren, "veckofesten", den judiska pingsten, firas till minne av att Gud gav det judiska folket stentavlorna med de Tio Budorden, samt

En av de mindre helgdagarna är **chanukka** ("Tempelåterinvigningsfesten") som firas i december i glädje över att det judiska folket år 164 f.v.t. lyckades besegra de syrisk-grekiska trupper som besatt det judiska riket och vanhelgat det heliga templet i Jerusalem.

En annan av de mindre helgdagarna (som firas i mars månad) är **purim** som man kan läsa om i Esters bok i Bibeln. Den firas till minne av det judiska folkets räddning undan förintelse i det persiska imperiet i Mellanöstern på 500-talet före vår tideräkning.

De judiska helgerna

Shabat - Rosh Hashana - Jom Kippur –

Suckot – Chanukka - Purim – Pesach - Shavuot

Bar-Mitzva/Bat-Mitzva

Judendomen är ett sätt att leva. Alla våra vardagshandlingar kan utföras på ett judiskt sätt. Syftet med detta är att medvetandegöra oss judar om hur vi etiskt och moraliskt skall förhålla oss till människor, djur och natur. Hur man skall bete sig för att leva judiskt måste man därför lära sig. När en pojke är tretton år gammal förväntas han kunna tillräckligt om judendomen och det judiska sättet att leva för att kunna betraktas som vuxen i det religiösa livet.

Man säger att han då är **bar-mitzva** (ordagrant "budets son"). Flickor, vilka ju i regel mognar tidigare än pojkar, uppnår samma status redan vid tolv års ålder och kallas då **bat-mitzva** ("budets dotter").

Bar- och **bat-mitzva** är därför inte en konfirmation. Juden behöver inte bekräfta sin tro. I stället är **bar-** och **bat-mitzva** något som inträffar automatiskt när man nått den åldern. Däremot vill de flesta **bar-** och **bat-mitzva**-ungdomar gärna göra något som är förbehållet vuxna när de nu äntligen blivit vuxna i religiöst avseende. Det är därför vanligt att pojken respektive flickan leder någon del av gudstjänsten på sabbaten närmast efter sin **bar-** respektive **bat-mitzva**-födelsedag för att därefter fira händelsen med en fest för släktingar och vänner.

Bat-Mitzva - Budets dotter. Bar-Mitzva - Budets son

Vid livets slut - regler och traditioner

När en nära anhörig dör, uppstår starka och omtumlande känslor. De judiska regler som gäller för begravningen och för sorgeåret gör det lättare för oss att ta oss igenom den svåra sorgeprocessen, eftersom de är lika för alla, och välkända för de flesta judar.

Reglerna för sorgeåret gäller varje man som är *Bar Mitsvah* (13 år eller äldre) och varje kvinna som är *Bat Mitsvah* (12 år eller äldre) och gäller när ens mor, far, make, maka, son, dotter, syster eller bror har dött. De gäller dock inte när ett barn yngre än 30 dagar har avlidit.

Kriah

Som tecken på sorg, görs en reva i ett klädesplagg som de sörjande bär på sig. Om den sörjande är barn till den avlidne, görs snittet på vänster sida, medan det görs på höger sida hos övriga sörjande. Om dödsfallet inträffar på en judisk helgdag, görs *kriah* efter helgen. *Kriah* görs inte när det är ett barn yngre än 30 dagar som avlidit.

Vaka

Före begravningen kallas den sörjande för *onén*. Han eller hon är då befriad från många religiösa bud. Det är tradition att man vakar över den döde.

Svepning

Chevrah Kadisha, det judiska begravningssällskapet, hämtar den avlidne och genomför en rituell tvagning av denne. Därefter kläs i den avlidne i en enkel vit klädnad. En man får sin *tallit* (bönesjal) om axlarna. Man har klippt loss en av *tsitsit* (tofsarna) från *tallit*, så att den ej längre är brukbar för religiösa ändamål. Kroppen läggs sedan i en enkel träkista, som är sammansatt med träpluggar i ställen för spikar eller skruvar. (Metall är en symbol för krig, och i döden skall alla ha fred.)

Begravning

Begravningen skall ske så snart som möjligt, men ej på sabbaten eller helgdagarna. Till begravningen kommer inbjudna gäster och övriga som vill visa familjen eller den döde respekt inför den sista vilan. Begravningsceremonin utförs av kantorn eller rabbinen. Ibland förekommer det att någon spelar eller sjunger något musikstycke.

Man brukar inte ha blommor på judiska begravningar, men det förekommer. När kistan sänks i jorden går de sörjande fram till graven och lägger tre skopor sand eller jord på kistan tillsammans med eventuella blommor.

Kremering

Det är mycket ovanligt att en jude kremeras. I de allra flesta fall väljer man jordbegravning.

Shiva

Direkt efter jordfästningen börjar *shiva*-veckan (*shiva* betyder "sju"), vilken innebär den djupaste graden av sorg. Allt arbete är då förbjudet. De tre dagliga gudstjänsterna hålls i den avlidnes hem. Spegelarna är täckta av lakan eller dukar. De sörjande sitter på golvet eller på låga pallar. De går i strumplästen som tecken på sorg.

Det är tradition att de besökande inte öppnar konversationen med de sörjande, som kanske vill vara ifred med sina tankar. Om den sörjande har behov av att tala, får hon eller han ta initiativet. Man har ett ljus brinnande hela dygnet. Under *shabat* hålls inte *shiva*, varför de sörjande kan delta i sabbatsgudstjänsterna.

På fredagsaftongudstjänsten väntar de sörjande i entrén till synagogan tills församlingen sjungit hymnen *I'cha dodi*. De hämtas därefter i dörren av kantorn och rabbinen, som tröstar dem med orden: *Hamakóm j'nachém etchéme b'toch sh'ar aveléj Tsion viJrushalájim* – "Den Evige tröste eder bland alla dem som sörja över Sion och Jerusalem".

En judisk helgdag avbryter *shiva*-veckan. Om någon dör på *erev jom tov* (dagen som leder fram till helgen), håller man ingen *shiva*-vecka alls. Om någon dör under *pesach*-eller *suckot*-festens mellandagar, påbörjas *shiva*-veckan efter helgen.

Man skall inte besöka graven förrän tidigast efter *sh'loshim* (de trettio första dagarna).

Kaddish

Under elva månaders tid efter dödsfallet säger de sörjande *kaddish*-bönen vid varje gudstjänst (under förutsättning att minst tio män som uppnått *Bar Mitsvah*-åldern är närvarande). Därefter läses *kaddish* på varje årsdag (räknat efter den judiska kalendern) efter dödsdagen (*Jahrzeit*).

Jahrzeit

Jahrzeit (årsdagen av dödsfallet, räknat efter den judiska kalendern). Dagen tar sin början kvällen före. Man tänder ett 24-timmarsljus eller en särskild lampa.

De sörjande läser på *Jahrzeit*-dagen *Kaddish* under de tre dagliga gudstjänsterna. Det krävs alltid *minjan* (tio judiska män) för att man skall kunna läsa *kaddish*.

Den skriftliga läran

Den judiska bibeln består av tre huvuddelar, på hebreiska kallade **Tora** (de fem Moseböckerna, Toran), **Neviim** (Profeterna) och **Ketuvim** (De heliga skrifterna), sammanlagt 39 böcker. En beteckning för judarnas bibel är **TANACH**, bildat av begynnelsebokstäverna i delarnas hebreiska namn. Det kristna namnet på den judiska bibeln är Gamla Testamentet. Kanoniseringen av Bibelns olika delar – dvs. det slutgiltiga fastställandet av texternas innehåll, omfattning och ordningsföljd – anses ha avslutats ett par hundra år e.v.t.

Bibelns språk är hebreiska med undantag av vissa delar av Daniels och Esras böcker som är skrivna på arameiska, ett med hebreiskan nära besläktat språk. Bibeln är världslitteraturens mest översatta bok.

Av översättningar till svenska kan nämnas:

Gustav Vasas bibel, utgiven främst genom Laurentius Petris försorg 1541. Karl XII:s bibel. En reviderad version av Gustav Vasas bibel, utgiven 1703.

Gustav V:s bibel. En fullständigt ny svensk översättning antagen 1917.

Bibelkommissionen överlämnade den fjärde officiella svenska översättningen av Bibeln i december 1999.

Toran (grek. Pentateuken)

Toran, som anses ha gudomligt ursprung, är den viktigaste av Bibelns tre delar och som religiös urkund föremål för stor vördnad. Vid vissa gudstjänster förekommer högläsning ur toran som då har formen av en s.k. torarulle. De enskilda Moseböckerna benämns på hebreiska efter sina begynnelseord, på latin efter sitt innehåll.

Profeterna

Av Profetböckerna, till antalet 21, behandlar de tidigare tiden från intåget i det heliga landet till den babyloniska fångenskapen.

De senare utgöres av profetiska tal, ordnade efter omfång så att de tre profeterna Jesaja, Jeremia och Hesekiel kommer först och de tolv mindre profeterna sist.

De heliga skrifterna

Dessa består av Psaltaren, Ordspråksboken, Jobs bok, Höga visan, Ruts bok, Klagvisorerna, predikaren, Esters bok, Daniels bok, Esras och Nehemias böcker samt Kränikeböckerna.

Den muntliga läran

Ursprungligen var det tänkt att inga andra böcker skulle finnas utöver Bibeln, som skulle vara böckernas bok. Men muntliga traditioner, utläggningar och förklaringar kunde inte förhindras. De krävde också med tiden en skriftlig form.

Den muntliga läran består av en omfattande litteratur som samlats under århundradenas lopp och har en mängd olika författare. Man kan närmast likna dem vid en mängd encyklopedier.

Skrifterna är av två olika typer. Berättelserna, **Aggada**, har en helt annan karaktär än de delar som innehåller lagregler, bud och förbud och som på hebreiska heter **Halacha**.

Det finns en samling av utläggningar över Bibelns böcker och gamla traditioner - **Midraschim**, vilket betyder forskning eller tolkning. Det finns således såväl aggadiska som halachiska midraschim.

Vanligen menar man med den muntliga läran **Talmud**, som ordagrant betyder studium eller kunskap.

Talmud är inte en enhetlig text. I Talmud behandlas en mängd olika ämnen, varav endast en del har med religion att skaffa.

Talmud uttrycker icke någon bestämd religiös eller etisk inställning utan här finns företrädade skilda och ofta motsatta religiösa riktningar, rättsuppfattningar och etiska åskådningar. Det är trettio judiska generationer och mer än tvåusen författare som lämnat bidrag till Talmud. Man kan säga att Talmud är en samling protokoll över diskussioner som i flera hundra år förekommit i högskolorna i Palestina och Babylon.

Den judiska bibeln

Judendomen är den första monoteistiska religionen - tron på en enda Gud. Gud är allsmäktig och hela universums skapare (1 Mos 1:1-31).

Den judiska Bibeln - från kristna utgångspunkter kallad Gamla Testamentet - består av de fem Moseböckerna (Toran), Profeterna och de övriga Heliga Skrifterna.

Av Bibelns böcker har Toran, som bl a innehåller de tio budorden, den avgjort största betydelsen. Ordet Tora kan härledas från ett hebreiskt ord som betyder "lära ut". Enligt traditionen skall det judiska folket ha fått Toran för mer än 3 000 år sedan efter uttåget ur Egypten. Toran anses ha gudomligt ursprung. Toran börjar med skapelseberättelsen och slutar med Moses död.

Judisk liturgi och shabbat

Den judiska liturgin består av böner och recitationer beskrivna i *siddur*, en judisk bönebok vars namn kan härledas från ordet *seder* som betyder just ordning. Siddur innehåller de dagliga bönerna och böner för många särskilda tillfällen, med förklaringar hur recitationen ska gå till. Eftersom vissa gudstjänstmoment kräver att ett visst minsta antal troende, 10 män, är närvarande (*minjan*) finns också anvisningar för vilka böner som kan läsas enskilt. Större delen av den judiska liturgin sjungs och de flesta synagogor har en särskild försångare, kantor (*hazzan*).

Siddur, den judiska böneboken, har en central roll i den judiska bönen och traditionen. Den innehåller ett brett spann av böner och förklarar dessutom hur de reciteras korrekt. De modernare varianterna av böneboken innehåller kommentarer över hur man uttalar ord, vilka lagar som föreskriver hur bönen skall läsas och när de skall läsas. De flesta böneböcker är på både hebreiska och landets språk, där t ex den svenska översättningen vanligtvis är på det vänstra arket i boken. I Sverige är böneböckerna på svenska och hebreiska. Det finns en bönebok för shabbat- och helgdagsgudstjänster i Göteborgs Synagoga, en bönbok för shabbat- och helgdagsgudstjänster i Stockholms Synagoga samt en bönbok för vardag, shabbat och heldagar för Malmö Synagoga.

Sidduren innehåller förutom dagliga böner som av observanta judar läses varje dag böner i samband med högtider. Även för riter som relaterar till livscykeln, t ex födsel, bröllop och begravningar. En av de mest kända bönerna är *amidah* eller *shemonei esrei* som den också kallas. Den innehåller arton stycken välsignelser och läses i sin helhet under den dagliga morgongudstjänsten *shacharit* och förekommer i en förkortad version under shabbat och dess gudstjänst i synagogan. Bönen *kaddish* är också central i den synagogala liturgin och läses flera gånger under en gudstjänst. Den är skriven på *arameiska* och fast den är en bön som läses till minne av de avlidna nämner den inte döden en endaste gång. Istället lovprisas och upphöjs Gud i denna bön. Ytterligare en bön som sjungs är *Yigdal* vilken bygger på rabbinen Maimonides tretton trosartiklar.

Shabbat, även *shabbos* eller *shabbes*, på svenska sabbat, är beteckningen på den judiska vilodagen. Shabbat firas varje vecka, från solnedgången fredag kväll tills "tre stjärnor syns" på lördag kväll, för att ge möjlighet att begrunda världens skapelse. Shabbat har mycket stor vikt i den judiska religionen, vilket gör den till en av de viktigaste högtiderna.

På fredagkväll håller man en gudstjänst kallad *Kabbalat Shabbat*, mottagandet av shabbat, då man hälsar och mottager shabbat som en brud. Man sjunger bl a sången *Lecha dodi*, Kom min vän, där man liknar

shabbat vid en brud. Gudstjänsten avslutas med kiddush, helgandet av vin.

Lyssna här till en version av *Lecha dodi* sjungen av Judiska Församlingens kör under ledning av kantor Leon Perlman.

Shabbatsfirandet i hemmet inleds med att någon av de närvarande kvinnorna (i en familj hustrun) tänds levande ljus och läser en välsignelse över dem. Finns inga kvinnor närvarande utförs ritualen dock av en man. I en familj välsignar därefter fadern barnen och läser den aronitiska välsignelsen.

Under fredagskvällen äter man också en liten festmåltid, som inleds med *kiddush*, ett helgande av Shabbat, genom att man läser välsignelser över vinet, det särskilda sabbatsbrödet *challah* samt *Shabbat*.

Under Shabbat får - enligt traditionell judisk uppfattning - inget arbete utföras. Det är heller inte tillåtet att resa, att bära saker utomhus, eller att tända och släcka eld. Eftersom elektricitet anses som en form av eld är det enligt ortodox judendom heller inte tillåtet att sätta på eller stänga av ström. Dessa förbud får endast brytas för att rädda människoliv ("pikuach nefesch"). Konservativ och i synnerhet progressiv judendom har mildrat dessa regler kraftigt.

Lördagsmorgonens morgongudstjänst anses som veckans viktigaste i de flesta riktningar av judendomen. Det är då man läser veckans parasha, ett avsnitt ur Torah. Efter läsningen ur Torah läses också en haftarah, en profettext. Både Torah-läsningen och läsningen använder speciella melodier kallade trop. Dessa är olika för Torah respektive haftarah.

Shabbat avslutas med en ceremoni som kallas *Havdalah*. En bägare med vin hålls upp och ett ljusarrangemang bestående av minst två sammanflätade ljus tänds. Sedan läses en text där gränsen mellan Shabbats helighet och den övriga veckan markeras. En liten dosa med väldoftande kryddor räcks runt bland de församlade, som sedan håller upp händerna mot havdalahljuset och låter det reflekteras på naglarna. Sedan dricker man ur vinbägaren. På vissa håll finns en tradition att spara en sista del av vinet för att släcka ljuset i. Till sist sjungs sångerna *Elijahu Hanavi* om profeten Elias, och *Shavuah Tov*, "en god vecka".

För mer information

Judiska Församlingen i Göteborg, tel 031-10 94 00, kansli@judiskaforsamlingen.se